

> ME MŌHIO KOE KI WHEA HAERE AI

E toru ngā wāhanga o tēnei kaupapa, kei te mapi 'Kei ngā Taha e Rua o te Taiapa', hei tautoko i ngā kōrero mō te haere a te tangata ki ngā wāhi whakangahau o waho me te arotahi ki te hauora me ngā mahi ā-tinana. Ko te reo Māori me te reo Ingarihi ngā reo e kawe ana i tēnei kaupapa, anō rā ko ngā ngohe whai pānga.

- Hei te wāhanga tuatahi ka tūtaki tātou ki a Awatea. Kei te tāone pokapū rātou ko ōnā mātua, me tōnā kuia (a Kui) e noho ana. Kei te kura a Awatea me ngā ākongā e ako ana mō ngā kararehe o taua wāhi. Ka hīkaka tana ngākau, i runga i te mōhio, ka kitea pea ētehi manu pērā i te pīwaiwaka, i te tūi, i te pīwaiwaka, i te kererū anō hoki. Heoi anō, kei te pukumahi ōnā mātua, kāore e taea e rāua te puta ki waho tiro-tiro haere ai.
- Hei te wāhanga tuarua ka whakaatu te kaiako o Awatea, ki a rātou ko ōnā hoa, i te Pūnaha Whakamahere Ara Hīkoi ki runga i te ipurangi. Ka ako a Awatea me pēhea e rapu ai i ngā ara e toro atu ana ki ngā papa rēhia me ngā wāhi hākinakina. Ka toko ake te hīkaka i roto i ia, ā, ka whakamōhio atu ia ki ōnā mātua me tōnā kuia i tāna i ako ai. Engari kei te pukumahi tonu ōnā mātua. Kāore tonu rāua e whai wā, me te mōhio anō, kāore hoki rāua e tino whakapono ka kitea ngā momo kararehe māori kei te tāone nui e noho rā rātou.
- Hei te wāhanga tuatoru, kua mōhio tātou, kua roa a kui e noho ana ki te takiwā nei. Ka kite a Kui rāua ko Awatea i tētehi ara, e pātata ana ki a rāua, i runga i te Pūnaha Whakamahere Ara Hīkoi. Ka hoki ngā mahara o Kui ki te wā i kawe atu ai ia i te pāpā o Awatea ki reira, i a ia e tamariki ana. Heoi anō, nā wai rā, nā wai rā, ka akiaki rāua i ngā mātua pukumahi kia haere tahi ai rātou katoa ki ngā wāhi whakangahau o waho. Ka mutu, ka kitea ngā manu māori o te rohe rā ki reira!

He ngohe whai whakaaro

Kei ngā ngohe e whai ake nei he whakaaro (mō mua, mō te wā ō nāiane, mō muri anō hoki i te mātakitakinga i te pakiwaituhi) hei tautoko i ngā mahi. Ko te painga atu kia whakahāngaihia ngā ngohe nei ki ngā akoranga ā-iwi, me ngā hiahia o ngā ākongā.

Mō mua i te mātakitaki i te pakiwaituhi

Ka kitea i tēnei pakiwaituhi, ahakoa he tāone nui, kei reira tonu ngā wāhi whakangahau o waho, e taea ai e ngā whānau te haere. Ka kitea hoki ētehi huarahi hei kimi i aua wāhi. I mua i te mātakitaki i te pakiwaituhi ka pātaihia pea ngā ākongā ki te:

- ōhia manomanotia (he mahi ā rōpū) me te whakapuaki hoki i ngā wāhi tino pai rawa atu ki a rātou me ō rātou whānau (pērā i ngā papa rēhia, i ngā awa, i tātahi, i ngā papatākaro, i whea rānei)
- ōhia manomanotia ētehi huarahi hei kimi i ngā ara e toro atu ana ki ēnei wāhi.

Mā te mātakitaki i te pakiwaituhi nei e tūhura ai i ngā āhuatanga o te hauora, arā, ko te hauora ā-tinana, ā-hinengaro, ā-wairua anō hoki. He mea motuhake tēnei nō roto o Aotearoa nei.

Te torotoro haere i te whakaari

Mā te pāwhiri, whakapā atu rānei ki te pātou reo Māori, reo Ingarihi rānei kei te mapi 'Kei ngā Taha e Rua o te Taiapa' e whakarewa ai te pūrere ataata e whakaatu ana i ngā wāhanga e toru o te kaupapa. Hei te mutunga o ia wāhanga ka kitea he pātai hei whakahokinga mahara mā ngā ākongā. Anei he tohutohu, he pātai hoki, hei āwhina (hei mahi takirua, hei mahi ā-rōpū hei mahi tahi mā te katoa rānei).

- Mātakitakihia te wāhanga tuatahi o te pakiwaituhi, kātahi ka whai whakaaro ngā ākongā mō te pakiwaitara. Ka ahatia ā muri ake nei? He aha a Awatea i hīkaka ai?
- Pāwhiria, whakapā atu rānei i te pātou kākāriki, kei te pūrere ataata, kia kite ai i te wāhanga o muri ake, kātahi ka whakatātia te pūrere ataata me te whai whakaaro anō mō te pakiwaitara. Ka ahatia ā muri ake nei? Ka pēhea te Pūnaha Whakamahere Ara Hīkoi e āwhina ai i a Awatea me tōnā whānau.

- Pāwhiria, whakapā atu rānei ki te pātouhū kākārīki kei te pūrere ataata, kia kite ai i te wāhanga whakamutunga, kātahi ka kōrero mō te huanga o te pakiwaitara. I pēhea te mōhiotanga o Kui rāua ko Awatea e āwhina ai i te whānau ki te whakarite mō te haerenga?

Mō muri i te mātakitaki i te pakiwaituhi

Ka whakatenatenahia pea ngā ākongā kia:

- whai whakaaro mō ngā āhuetanga āwhina ai i a Awatea me tōnā whānau ki te kimi i ngā wāhi i peka ai rātou
- whai whakaaro mō te torotoro haere a te whānau ki waho me ngā hua ka puta mā te mahi ā-tīnana, hei mahi ā-rōpū.

Ka pātaihia pea ngā ākongā ki te:

- waihanga i tētehi mapi hīkoi ā-wāhi mō te iwi whānui, e whakaatu ana i ngā papa rēhia me ngā ara hīkoi o te rohe. Tēnā pea ka rangahaua e rātou te Pūnaha Whakamahere Ara Hīkoi hei āwhina i a rātou ki te rapu i ngā ara i roto i tō rātou rohe. http://wams.org.nz/wams_desktop/index.aspx
- rangahau i ngā mōhiotanga ā-whānau, ā-hāpori hoki e pā ana ki ngā papa rēhia me ngā wāhi tūmatanui o te rohe.

Hāunga ēnei whakaaro puaki, ka rangahaua pea e ngā kaiako ngā tirohanga me ngā tikanga Māori e hāngai ana ki ngā tikanga tuku iho me te manaaki i te whenua. Mā reira pea e whai māramatanga ai ngā ākongā ki te mātauranga o te whānau, o ngā kaumātua o ngā mema o te hāpori anō hoki, e pā ana ki te rohe me ōna kōrero hītori.

Ka pātaihia pea ngā ākongā kia tāpiri atu ki a rātou mapi ara hīkoi i te hītori o ēnei papa rēhia, i ngā wāhi hāpori ā-waho, me ngā ara whai pānga. Tēnā pea ka rangahaua mā ngā pātai me ngā kōrero e whai ake nei:

- I reira ngā ara me ngā paparēhia mai rānō? Hei tauira: he pēhea te āhua o te whenua 150 tau ki muri, ā, he ōrite he rerekē rānei te mahi a te tangata ki taua whenua i aua rā – he aha i pērā ai?
- He aha ngā ingoa Māori ō mua mō ēnei wāhi? He ōrite rānei ngā ingoa? Ki te kore, he aha i pērā ai? I ahu mai aua ingoa i whea?
- He aha ētehi o ngā ingoa Māori mō ngā tipu me ngā kararehe e kitea whānuitia ana i te rohe? He kōrero rānei mō ēnei mea?

Hei whakaarotanga mō ngā mahinga ā-waho, ka whakatenatenahia pea ngā ākongā kia:

- whakawhitiwhiti whakaaro mō ngā tikanga i te wā e peka atu ai te tangata ki ēnei wāhi.

Mā te New Zealand Outdoor Access Code, kei te paetukutuku Walking Access Commission, me ngā mōhiotanga o roto o te pukapuka-ī e āwhina ai mō ā rātou whakawhitiwhitinga kōrero.

<https://www.walkingaccess.govt.nz/outdoor-access-code/>
<http://bothsidesofthefence.org.nz/Read-the-eBook>